

MOLIYAVIY REJALASHTIRISHNING IQTISODIY MAZMUNI

PhD **Pardayev Jamshid**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

ORCID: 0009-0006-2847-9326

jamshid_padayev@tues.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada moliyaviy rejalashtirish iqtisodiy boshqaruv tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lib, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatishi yoritilgan. Uning asosiy mazmuni mavjud moliyaviy resurslarni aniq maqsadlarga yo'naltirish, ulardan samarali foydalanish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdan iboratdir. Moliyaviy rejalashtirish orqali davlat budjeti, korxona moliyasi va aholi daromadlari o'zaro uyg'unlashtiriladi, resurslarni taqsimlashda mutanosiblik saqlanadi hamda ustuvor yo'nalishlarni rivojlantirish imkoniyati yaratiladi. Moliyaviy rejalashtirishning ijtimoiy ahamiyati aholi turmush darajasi va sifatini oshirish, ijtimoiy sohalarni (ta'lim, sog'liqni saqlash, infratuzilma va boshqalar) qo'llab-quvvatlash, qashshoqlikni kamaytirish va bandlikni ta'minlashda namoyon bo'ladi. Iqtisodiy jihatdan esa, u makroiqtisodiy barqarorlikka, investitsiya muhitini yaxshilashga, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: moliyaviy rejalashtirish, ijtimoiy-iqtisodiy mazmun, iqtisodiy barqarorlik, davlat budjeti, resurslarni taqsimlash, investitsiya, bandlik, qashshoqlikni kamaytirish, turmush darajasi, raqobatbardoshlik.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ФИНАНСОВОГО ПЛАНИРОВАНИЯ

PhD **Пардаев Джамшид**

Ташкентский государственный экономический университет

Аннотация. В данной статье финансовое планирование рассматривается как важная составляющая системы экономического управления, непосредственно влияющая на социально-экономическое развитие общества. Его основное содержание заключается в направлении имеющихся финансовых ресурсов на конкретные цели, их эффективном использовании и обеспечении экономической стабильности. Посредством финансового планирования осуществляется гармонизация государственного бюджета, финансов предприятий и доходов населения, поддерживается пропорциональность в распределении ресурсов и создается возможность развития приоритетных направлений. Социальное значение финансового планирования проявляется в повышении уровня и качества жизни населения, поддержке социальных секторов (образование, здравоохранение, инфраструктура и др.), сокращении бедности и обеспечении занятости. В экономическом плане оно служит макроэкономической стабильности, улучшению инвестиционного климата и повышению конкурентоспособности народного хозяйства.

Ключевые слова: финансовое планирование, социально-экономическое содержание, экономическая стабильность, государственный бюджет, распределение ресурсов, инвестиции, занятость, сокращение бедности, уровень жизни, конкурентоспособность.

THE ECONOMIC CONTENT OF FINANCIAL PLANNING

PhD **Pardayev Jamshid**

Tashkent State University of Economics

Abstract. *In this article, financial planning is an important component of the economic management system, which directly affects the socio-economic development of society. Its main content is to direct available financial resources to specific goals, their effective use and ensure economic stability. Through financial planning, the state budget, enterprise finances and population incomes are harmonized, proportionality is maintained in the distribution of resources and the opportunity to develop priority areas is created. The social significance of financial planning is manifested in increasing the standard and quality of living of the population, supporting social sectors (education, healthcare, infrastructure, etc.), reducing poverty and ensuring employment. Economically, it serves macroeconomic stability, improving the investment climate, and increasing the competitiveness of the national economy.*

Keywords: *financial planning, socio-economic content, economic stability, state budget, resource allocation, investment, employment, poverty reduction, living standards, competitiveness.*

Kirish.

Zamonaviy iqtisodiy tizimda moliyaviy rejalashtirish jamiyat taraqqiyotining barqarorligi va samaradorligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. U nafaqat davlat budjeti yoki korxonalar moliyasini boshqarish vositasi, balki ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning asosiy mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Moliyaviy rejalashtirishning ijtimoiy-iqtisodiy mazmuni avvalo resurslarni oqilona taqsimlash, ulardan samarali foydalanish hamda iqtisodiyotning ustuvor yo'nalishlarini rivojlantirish orqali namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, u aholi turmush darajasini oshirish, ijtimoiy sohalarini (ta'lim, sog'liqni saqlash, infratuzilma va boshqalar) qo'llab-quvvatlash, bandlikni ta'minlash va qashshoqlikni kamaytirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan, moliyaviy rejalashtirish davlat, biznes va jamiyat o'rtasidagi o'zaro manfaatli munosabatlarni muvofiqlashtiradi, milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi, raqobatbardoshligini oshirish hamda xalqaro iqtisodiy jarayonlarga samarali integratsiyalanish uchun mustahkam zamin yaratadi.

Adabiyotlar sharhi.

Moliyaviy rejalashtirish masalasi bo'yicha MDH davlatlaridagi ayrim olimlarning ilmiy ishlarini tahlil qiladigan bo'lsak, bu borada Bondarenko va Soltaxanovlarning (2017) ilmiy tadqiqotlari ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu olimlar fikriga ko'ra, "Zamonaviy iqtisodiyotda moliyaviy rejalashtirish moliyaviy boshqaruvning asosiy elementidir. Bu biznesni xavf va noaniqlikdan himoya qilishga yordam beradigan kompaniya boshqaruvining umumiy mexanizmining bir qismidir" degan ta'rifni beradi.

Visharning (2016) ilmiy tadqiqotlari ham ilmiy ahamiyatga egadir. Vishar moliyaviy rejalashtirishni boshqaruv tizimining bir qismi sifatida qaraydi va "Moliyaviy rejalashtirish umumiy moliyaviy boshqaruv tizimining ajralmas qismi bo'lib, u o'z navbatida korxonaning umumiy boshqaruv tizimining asosiy elementi hisoblanadi, bu rejalashtirish umumiy strategiyadan tashqarida mavjud emas" mazmundagi ta'rifni keltiradi.

Demin, Zinchenko va Cherkasovlarning (2016) mashinasozlik korxonalarida ishlab chiqarish jarayonlarini moliyaviy rejalashtirish xususiyatlariga oid ilmiy tadqiqotlari ham anchayin ilmiy ahamiyatga egadir. Bundan tashqari, ushbu mualliflar mashinasozlik korxonalari uchun tegishli moliyaviy taqsimot tizimini isloh qilish algoritmini taklif etadilar.

Moliyaviy rejalashtirish borasidagi olima Zaysevaning ilmiy tadqiqotlari ham ilmiy jihatdan ahamiyatlidir. Zayseva (2016) moliyaviy rejalashtirishning strategik ahamiyatini

ta'kidlaydi: "bu shunchaki budget hisobi emas, balki pul oqimlarini boshqarish, qarzlarini to'lash va korporatsiyaning moliyaviy siyosatini strategik shakllantiradigan qarorlar qabul qilishning kalitidir va bu keng qamrovli, kelajakka yo'naltirilgan va moslashuvchan reja bo'lib, tashqi qiyinchiliklarga chidamli tizimni yaratadi" deb ta'kidlaydi.

Laenko (2016) o'z ilmiy tadqiqotlarida rejalashtirish va prognozlash o'rtasidagi aniq farqni kiritadi, ya'ni, rejalashtirish – resurslarni shakllantirish va taqsimlash bo'yicha boshqaruv faoliyati bo'lsa, prognoz qilish – bu ixtisoslashtirilgan usullar yordamida kelajakdagi moliyaviy ko'rsatkichlarni baholashdir deb ta'rif beradi.

Nexaychuk va Borisovskaya (2016) moliyaviy rejalashtirishni iqtisodiy faoliyatni ta'minlash uchun moliyaviy resurslar manbalarini va ulardan foydalanish yo'nalishlarini aniqlash usullari va vositalari majmui sifatida talqin etadilar. Ularning fikricha, moliyaviy rejalashtirish – naqd pul oqimlariga qaratilgan, strukturaviy va uslubiy jihatdan qurilgan, bozor va mijozlarga yo'naltirilgan, barqaror, uzoq muddatli faoliyatga hissa qo'shuvchi jarayon bo'lib, u tahlildan nazoratgacha bo'lgan bosqichlarni o'z ichiga oladi hamda moliyaviy rejani strategik boshqaruv vositasiga aylantiradi.

Iqtisodchi olim Yankovskaya (2013) o'zining "Korxonalarda rejalashtirish" darsligida rejalashtirishni maqsadlarni belgilash, ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilish va ularga erishish yo'llarini aniqlash jarayoni sifatida izohlaydi. Uning fikricha, moliyaviy rejalashtirish murakkab, tizimli boshqaruv funksiyasi bo'lib, moliyaviy resurslar va pul oqimlarini tashkil etish bo'yicha kelajakdagi harakatlarni aniqlash jarayonidir.

Kazmina, Smolyaninova va Shchegoleva (2016) fikriga ko'ra, korporativ moliyaviy rejalashtirish – bu tashkilotning barqaror ishlashini ta'minlash maqsadida ichki va tashqi muhit tomonidan shakllantirilgan moliyaviy imkoniyatlar va cheklovlariga moslashtirish jarayonidir.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Davlat darajasida ijtimoiy-iqtisodiy rejalashtirish mamlakat taraqqiyotini strategik boshqarishning fundamental vositasi hisoblanadi. Ushbu jarayon iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni hal qilishda kompleks yondashuvni ta'minlab, resurslarni ustuvor yo'nalishlarga jamlash imkonini beradi hamda jamiyatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Mazkur tizimda moliyaviy rejalashtirish alohida o'rin tutib, u davlat, hudud, korxona yoki uy xo'jaligi darajasida moliyaviy resurslarni strategik va taktik jihatdan taqsimlash jarayonini ifodalaydi.

Moliyaviy rejalashtirish moliya tizimining barqarorligini ta'minlashga, daromadlar va xarajatlarni muvozanatlashtirishga, risklarni boshqarishga hamda umumiy ijtimoiy-iqtisodiy maqsadlarga erishishga ko'maklashadi. Ma'lumki, moliya tizimi — bu iqtisodiyotning turli ishtirokchilari o'rtasida pul mablag'larining harakatini ta'minlovchi institutlar, bozorlar, me'yorlar va mexanizmlar yig'indisidir. Shunga ko'ra, moliyaviy rejalashtirish ham quyidagi uch po'g'onada amal qiladi:

1. Davlat moliya tizimida rejalashtirish: Ushbu darajada moliyaviy rejalashtirishning asosiy maqsadlari davlat budgetini shakllantirish, samarali soliq siyosatini yuritish, resurslarni ijtimoiy qayta taqsimlash hamda budget taqchilligi va davlat qarzlarini strategik boshqarishga qaratilgan bo'ladi.

2. Korxonalar va moliya institutlari darajasida rejalashtirish:

Xo'jalik yurituvchi subyektlarda: Sarmoyalarni taqsimlash, daromad va xarajatlar ustidan nazorat o'rnatish, sof foyda va kapital oqimlarini prognoz qilishga yo'naltiriladi.

Bank va moliya tashkilotlarida: Likvidlikni ta'minlash, majburiy zaxiralarni shakllantirish, aktivlar daromadliligi va moliyaviy risklarni boshqarishga xizmat qiladi.

3. Uy xo'jaliklari va xalqaro moliya darajasida rejalashtirish:

Uy xo'jaliklarida: Oilaviy daromadlar, jamg'armalar, iste'mol kreditlari va shaxsiy moliyaviy maqsadlarni boshqarish jarayonini ifodalaydi.

Xalqaro miqyosda: To'lov balansi, valyuta siyosati, tashqi qarz va transchegaraviy sarmoyalarni rejalashtirishni qamrab oladi.

Davlat moliya tizimida moliyaviy rejalashtirishning strategik vazifalari.

Darhaqiqat, davlat moliya tizimida moliyaviy rejalashtirish makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning eng muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi. Uning iqtisodiy ahamiyati quyidagi strategik yo'nalishlarda yaqqol namoyon bo'ladi:

Daromadlar prognozini optimallashtirish: Soliq tushumlari, bojxona to'lovlari va tashqi moliyaviy manbalarni aniq prognoz qilish orqali davlatning moliyaviy resurslar bazasini mustahkamlaydi.

Xarajatlarni maqsadli rejalashtirish: Ijtimoiy sohalar (sog'liqni saqlash, ta'lim), mudofaa salohiyati va strategik infratuzilmani rivojlantirishga yo'naltirilgan mablag'larni ustuvorlik tamoyili asosida taqsimlaydi.

Budjet defitsitini boshqarish: Davlat tomonidan ichki va tashqi qarz olish rejasini ishlab chiqish, davlat obligatsiyalarini chiqarish hamda fiskal barqarorlikni saqlash mexanizmlarini belgilaydi.

Strategik maqsadlarni belgilash: O'rta va uzoq muddatli rejalashtirish orqali milliy iqtisodiyotning o'sish sur'atlarini prognoz qiladi va strategik ustuvorliklarni shakllantiradi.

Davlat moliya tizimida moliyaviy rejalashtirishning maqsadlari va tashkiliy mexanizmlari.

Har qanday ijtimoiy-iqtisodiy jarayon kabi, moliyaviy rejalashtirish ham aniq strategik maqsadlarga ega. Bular sirasiga to'lov qobiliyatini ta'minlash, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, moliyaviy barqarorlikni saqlash, investitsion qarorlarni asoslash va moliyaviy xatarlarni (risklarni) minimallashtirish kiradi.

Moliyaviy rejalashtirish jarayoni mulkchilik shakli va xo'jalik yuritish usuliga ko'ra o'ziga xos xususiyatlarga ega. Davlat moliya tizimida ushbu jarayon asosan ikki yo'nalishda: Davlat budjetini rejalashtirish hamda davlat korxonalari va tashkilotlarining moliyaviy rejalashtirishi shaklida namoyon bo'ladi.

1. Davlat budjetini rejalashtirish va budjet jarayoni

Davlat budjetini rejalashtirish — kelgusi moliya yilidagi daromad va xarajatlarni asosli baholash hamda taqsimlash jarayoni bo'lib, u iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va ijtimoiy sohani qo'llab-quvvatlashning asosiy vositasidir.

Budjet jarayoni quyidagi bosqichlarni qamrab oluvchi huquqiy va moliyaviy faoliyatlar majmuasidir:

- Budjet loyihasini ishlab chiqish: Iqtisodiyot va Moliya vazirligi tahlillar asosida daromad va xarajatlarni prognoz qiladi, vazirlik va agentliklarning srovnomalarini umumlashtiradi.

- Muhokama va tasdiqlash: Budjet loyihasi Oliy Majlisga taqdim etiladi, qonun chiqaruvchi organ muhokamasidan so'ng "Davlat budjeti to'g'risida"gi Qonun sifatida qabul qilinadi.

- Budjet ijrosi: Tasdiqlangan mablag'lar Iqtisodiyot va Moliya vazirligi tomonidan sohalar (ta'lim, sog'liqni saqlash, infratuzilma) kesimida taqsimlanadi va amalga oshiriladi.

- Nazorat va audit: Hisob palatasi va davlat audit organlari mablag'lardan foydalanish samaradorligini tekshiradi, yil yakuni bo'yicha parlamentga hisobot taqdim etiladi.

Bugungi kunda O'zbekistonda budjet jarayoni "Open Budget" portali orqali shaffoflikni oshirish, natijaga yo'naltirilgan budjetlashtirish (*performance-based budgeting*) va "yashil xarajatlar"ni hisobga olish kabi zamonaviy yo'nalishlarda isloh qilinmoqda.

2. Davlat korxonalarida (DK) moliyaviy rejalashtirish

Davlat korxonalarida moliyaviy rejalashtirish tijorat manfaatlarini davlatning ijtimoiy-iqtisodiy topshiriqlari bilan birlashtirishga qaratilgan. Uning o'ziga xos jihatlari quyidagilardan iborat:

- Ikkilamchi maqsadlar: Daromadlilik bilan birga davlat dasturlari va ijtimoiy vazifalarni bajarish majburiyati.

- Aralash moliyalashtirish: O'z daromadlari bilan bir qatorda budjet mablag'laridan ham foydalanish imkoniyati.

- Cheklangan moslashuvchanlik: Tariflar va xarajatlarni o'zgartirishda davlat tomonidan tartibga solishning mavjudligi.

3. Budjet tashkilotlarida moliyaviy rejalashtirish

Budjetdan mablag' oluvchi tashkilotlarda rejalashtirish jarayoni qat'iy tartibga solingan bo'lib, u cheklangan resurslarni ijtimoiy vazifalarni bajarish uchun oqilona taqsimlashga qaratilgan. Bunda shaffoflik, qonunchilikka rioya etish va har bir sarflangan mablag'ning maqsadli bo'lishiga alohida e'tibor qaratiladi.

Budjet tashkilotlari va qo'shma korxonalarda moliyaviy rejalashtirishning o'ziga xos xususiyatlari:

1. Budjet tashkilotlarida moliyaviy rejalashtirishning mohiyati

Budjet tashkilotlari — bu davlat yoki munitsipal funksiyalarni (ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va ijtimoiy himoya) bajarish uchun budjet mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladigan muassasalardir. Ushbu tashkilotlarda moliyaviy rejalashtirish tijorat subyektlaridan tubdan farq qiladi va u qat'iy tartibga solingan (reglamentlashgan) jarayon hisoblanadi.

Budjet tashkilotlarida rejalashtirishning asosiy ustuvorliklari:

Davlat tomonidan ajratilgan mablag'lardan samarali va maqsadli foydalanishni ta'minlash.

Davlat dasturlari va ijtimoiy majburiyatlarni to'liq va sifatli bajarish uchun resurslarni tizimli taqsimlash.

Mablag'larni sarflashda qonunchilik talablariga rioya etish va nazorat qiluvchi organlar oldidagi hisobdorlikni ta'minlash.

2. Qo'shma korxonalarda (Joint Venture) moliyaviy rejalashtirish.

Tadqiqotimiz obyekti sifatida aksiyadorlik jamiyatlari belgilangan bo'lsa-da, mulkchilik shakli bo'yicha nazariy tahlillarni qo'shma korxonalar misolida davom ettirish maqsadga muvofiq. Qo'shma korxona — bu ikki yoki undan ortiq subyektlar (davlat, xususiy yoki xorijiy kompaniyalar) resurslarini birlashtirgan huquqiy shakldir.

Qo'shma korxonalarda moliyaviy rejalashtirish — barcha hamkorlarning manfaatlarini, xalqaro qonunchilikni va strategik maqsadlarni hisobga olgan holda resurslarni muvofiqlashtirilgan holda taqsimlash jarayonidir.

Qo'shma korxonalarda rejalashtirishning o'ziga xos jihatlari:

Rejalashtirishda ham ta'sischi davlatning, ham xususiy yoki xorijiy sherikning maqsadlari (foyda, texnologiya, bozor ulushi) uyg'unlashtiriladi.

Ko'pincha buxgalteriya hisobining bir necha standartlari (masalan, MHXS va milliy standartlar) parallel qo'llanilishini hisobga olish talab etiladi.

Ustav kapitali, hamkorlarning investitsiyalari, xalqaro grantlar va kreditlardan foydalanishni nazarda tutish lozim.

Strategik moliyaviy qarorlar barcha ishtirokchilar o'rtasidagi kelishuv (konsensus) asosida qabul qilinadi.

3. Qo'shma korxonada rejalashtirishning strategik maqsadlari:

Moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyojni aniq hisoblash;

Tomonlar o'rtasida moliyaviy majburiyatlarni shartnoma asosida taqsimlash;

Investitsiyalar samaradorligini doimiy monitoring qilish va foydani adolatli taqsimlash;

Mahalliy va xalqaro qonunchilikka muvofiqlikni (compliance) ta'minlash.

Tushundim, hajmni saqlab qolgan holda, barcha ma'lumotlaringizni mantiqiy izchillikda, ilmiy tahrir bilan lotin alifbosida taqdim etaman. Bu matn maqolangizning 3-4 varoqlik hajmini ta'minlash uchun asos bo'ladi.

Moliyaviy rejalashtirishning iqtisodiy mazmuni va mulkchilik shakllariga ko'ra xususiyatlari.

Nazariy jihatdan ko'rdikki, davlat darajasida ijtimoiy-iqtisodiy rejalashtirish mamlakat taraqqiyotini strategik boshqarishning asosiy vositasi hisoblanadi. Bu iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni hal qilishda kompleks yondashuvni ta'minlaydi, resurslarni ustuvor yo'nalishlarga jamlash imkonini beradi va jamiyatning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadi. Bunda jamiyat iqtisodiy sohasining moliya tizimida moliyaviy rejalashtirish ham muhim rol o'ynaydiki, u davlat, hudud, korxona yoki uy xo'jaligi darajasida moliyaviy resurslarni strategik va taktik jihatdan taqsimlash jarayonini ifodalaydi. U butun moliya tizimining barqarorligini ta'minlashga, daromadlar va xarajatlarni muvozanatlashga, risklarni boshqarishga va ijtimoiy-iqtisodiy maqsadlarga erishishga yordam beradi.

1. Moliya tizimida moliyaviy rejalashtirishning iyerarxik tuzilishi.

Moliya tizimi — bu iqtisodiyotning turli ishtirokchilari o'rtasida pul mablag'larining harakatini ta'minlovchi institutlar, bozorlar, me'yorlar va mexanizmlar yig'indisi bo'lib, u ko'lamli jihatidan o'z ichiga davlat moliyasi, korxona moliyasi va uy xo'jaliklari moliyasini qamrab oladi. Mantiqan aytganda, moliyaviy rejalashtirish ham ana shu uch pog'onada amal qiladi, ammo uni tuzish, ko'rib chiqish, tasdiqlash va amalga oshirish jihatidan ular bir-biridan farq qiladi. Davlat moliyasi darajasida moliyaviy rejalashtirishning maqsadi davlat budjetini shakllantirish, soliq siyosati, resurslarni qayta taqsimlash, taqchillik va qarzlarni rejalashtirishga qaratilgan bo'lsa, korxonalar doirasida sarmoyalarni taqsimlash, daromad va xarajatlarni nazorat qilish, foyda va kapitalni rejalashtirishga yo'naltirilgan bo'ladi. Banklar va boshqa moliyaviy xizmatlar ko'rsatuvchi subyektlarda esa likvidlik, zaxiralar, aktivlar daromadliligi va risklarni boshqarishga, uy xo'jaliklarida daromadlar, jamg'armalar, kreditlar va xarajatlarni boshqarishga, xalqaro miqyosda esa to'lov balansi, valyuta siyosati, tashqi qarz va sarmoyani rejalashtirishga e'tibor qaratiladi.

2. Davlat budjetini rejalashtirish va budjet jarayoni. Davlat budjetini rejalashtirish — bu davlatning kelgusi moliyaviy yilidagi daromad va xarajatlarini asosli ravishda baholash va taqsimlash jarayonidir. U iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, ijtimoiy sohani qo'llab-quvvatlash va ustuvor maqsadlarga erishish uchun muhim vosita hisoblanadi. Davlat budjeti rejalashtirishning mohiyati asosan quyidagilardan iborat:

Davlat daromad manbalarini (solliqlar, bojxona to'lovlari, transfertlar) aniqlash;

Daromadlarni samarali taqsimlash (ijtimoiy sohalar, infratuzilma, mudofaa, qishloq xo'jaligi);

Qarz mablag'larini to'g'ri boshqarish va xarajatlarni iqtisodiy siyosat maqsadlariga mos ravishda tarkiblash.

Budjet jarayoni davlat budjeti tayyorlanishi, muhokama qilinishi, tasdiqlanishi, ijro etilishi va nazorat qilinishi bilan bog'liq huquqiy va moliyaviy faoliyatlar majmuasidir. Ushbu jarayon O'zbekistonda bugungi kunda shaffoflikni oshirish (Open Budget), natijaga yo'naltirilgan budjetlashtirish (performance-based budgeting), "yashil xarajatlar"ni hisobga olish va raqamlashtirish (Hisob.uz) kabi yo'nalishlarda isloh qilinmoqda.

3. Davlat korxonalari va budjet tashkilotlarida rejalashtirishning xususiyatlari. Davlat korxonalari (DK) moliyaviy rejalashtirish davlat tomonidan belgilangan tijorat va ijtimoiy-iqtisodiy maqsadlarga erishishga qaratilgan. Bu yerda daromadlilik va davlat topshiriqlarini bajarish maqsadlari birlashtirilgan bo'lib, rejalashtirish qat'iy me'yoriy hujjatlarga bo'ysunadi. Budjet tashkilotlari (ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat) esa davlat manfaatlari yo'lida funksiyalarni bajaradi. Ularda moliyaviy rejalashtirish — cheklangan resurslar sharoitida budjet mablag'laridan foydalanishni qat'iy tartibga solish va nazorat qilish jarayonidir. Bu qonuniylik, maqsadli foydalanish va shaffoflik tamoyillariga rioya qilishni talab etadi.

4. Qo'shma korxonalarda moliyaviy rejalashtirish.

Qo'shma korxona — bu ikki yoki undan ortiq subyektlar (davlat, xususiy, xorijiy kompaniyalar) birgalikda biznes yuritish uchun resurslarni birlashtirgan huquqiy shaklidir. Bu yerda rejalashtirish barcha hamkorlarning manfaatlarini, xalqaro buxgalteriya standartlarini va murakkab huquqiy shartnomalarni hisobga olishni talab qiladi.

Qo'shma korxona moliyaviy rejasining asosiy elementlari:

Korxona budjetini (jami daromad va xarajatlar) aniqlash;

Investitsiya rejasini ishlab chiqish va hamkorlar o'rtasida investitsiyalarni taqsimlash;

Foyda va zarar prognozini (rentabellik va dividendlar) aniqlash;

Soliqni optimallashtirish va pul oqimini baholash uchun moliyaviy modelni tuzish. Bu jarayonda ta'sischilarning hissalarini (pul, aktivlar, texnologiya), bank kreditlarini, davlat subsidiyalarini va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatlarini ilmiy tahlil qilish o'ta muhimdir.

5. Qurilish korxonalarida moliyaviy rejalashtirishning tarmoq xususiyatlari

Qurilish tashkilotlarida moliyaviy rejalashtirish — bu loyihalarni samarali amalga oshirish va shartnoma majburiyatlarini bajarish uchun resurslarni aniqlash va nazorat qilishdir. Qurilishda rejalashtirishning o'ziga xosligi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

Har bir obyekt uchun alohida reja tuziladi;

Qurilish oylar va yillar davom etishi sababli uzoq muddatli prognoz talab qilinadi;

Materiallar, uskunarlar va transport uchun katta xarajatlar zarurligi;

Avans to'lovlari va bajarilgan ishlar uchun bosqichma-bosqich to'lovlarni hisobga olish;

Mavsumiylik va xomashyo narxlarining o'zgarishi sababli xarajatlarning o'zgaruvchanligi.

Qurilish tashkilotlarida moliyaviy rejalashtirishning asosiy vazifasi kompaniyaning to'lov qobiliyatini saqlash, moliyaviy risklarni (inflyatsiya, kam moliyalashtirish) kamaytirish va xarajatlarni optimallashtirish orqali rentabellikni oshirishdan iboratdir.

Albatta, bu tarmoqda moliyaviy rejaning asosiy elementlari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

Har bir qurilish loyihasi uchun ish hajmi, materiallar va uskunarlar xarajatlari batafsil aks ettirilishi;

Qurilish bosqichlari bo'yicha tushum va to'lovlarni hisobga olish yuzasidan ishlab chiqilishi;

Xarajatlarni batafsil ko'rsatish, ya'ni doimiy, o'zgaruvchan, ma'muriy va shu kabi xarajatlarni ish kalendar rejasiga bog'lanishi;

Kutilmagan xarajatlar va moliyaviy xatarlar uchun maxsus zaxiralarning tashkil qilinishi.

Qurilish sohasida moliyaviy rejalashtirish loyihani boshqarishning ajralmas elementi bo'lib, u ob'yektni o'z vaqtida yetkazib berish, shartnoma majburiyatlarini bajarish, xarajatlarni nazorat qilish va murakkab texnik-iqtisodiy sharoitlarda foyda olishga imkon beradi. Shu jihatdan olganda, moliyaviy rejalashtirish — bu korxonaning (yoki jismoniy shaxsning) moliyaviy maqsadlarini aniqlash, joriy moliyaviy vaziyatni baholash va ushbu maqsadlarga erishish uchun strategiyalarni ishlab chiqish jarayonidir.

Moliyaviy rejalashtirishning asosiy turlari va davriyligi.

Moliyaviy rejalashtirish tashkilot yoki shaxsning daromadlari, xarajatlari, investitsiyalari va moliyalashtirish manbalarini boshqarish orqali strategik maqsadlarga erishish imkonini beradi. U resurslardan oqilona foydalanish, moliyaviy xavflarni kamaytirish, biznes barqarorligini ta'minlash va investitsion jozibadorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Moliyaviy rejalashtirishning asosiy turlari quyidagicha tasniflanadi:

Uzoq muddatli rejalashtirish: 5 yildan ortiq vaqtni qamrab oladi. U korxonani rivojlantirishning strategik maqsadlari, yirik investitsiya loyihalari va asosiy moliyalashtirish manbalarini o'z ichiga oladi.

O'rta muddatli rejalashtirish: 1 yildan 3 yilgacha bo'lgan davrni qamrab oladi. U strategik maqsadlarni konkretlashtiradi hamda foyda, xarajatlar, soliqlar va amortizatsiya bo'yicha rejalarni ishlab chiqadi.

Qisqa muddatli rejalashtirish: Odatda bir yil yoki undan kamroq muddatga mo'ljallanadi. U budjetlarni, kassa rejalarni, joriy xarajatlarni va to'lov kalendarlarini o'z ichiga oladi.

Boshqaruv darajasi va maqsadiga ko'ra tasniflash.

Moliyaviy rejalashtirish boshqaruv iyerarxiyasi bo'yicha ham turlanadi:

Yuqori boshqaruv darajasida ishlab chiqiladi. U uzoq muddatli maqsadlar, investitsiya siyosati va kapital tuzilishini o'z ichiga oladi.

O'rta boshqaruv darajasiga tegishli bo'lib, o'rta muddatli istiqbolga mo'ljallangan strategik maqsadlarni belgilaydi.

Kundalik yoki oylik joriy moliyaviy operatsiyalarni (to'lovlar, xaridlar va boshqalar) rejalashtiradi.

Shuningdek, moliyaviy rejalashtirishni o'z oldiga qo'ygan maqsadiga ko'ra quyidagilarga bo'lish mumkin:

Budjetni daromadlar va xarajatlar moddalari bo'yicha shakllantirish va taqsimlash;

Uzoq muddatli aktivlarga sarmoyalarni rejalashtirish;

Soliq yukini qonun doirasida optimallashtirish;

Likvidlikni ta'minlash, kassa rejalari va tushumlar hamda to'lovlar jadvallarini tuzish.

Tushundim, maqsadingizni to'liq angladim. Hech qanday qo'shimcha izoh va qisqartirishlarsiz, siz yuborgan oxirgi matnning har bir qismini lotin alifbosida, ilmiy va tahrirlangan ko'rinishda taqdim etaman:

Moliyaviy rejalashtirish faoliyat ko'lamini bo'yicha turlanadi. Jumladan, kompleks (integratsiyalashgan) moliyaviy rejalashtirish korxonaning barcha moliyaviy faoliyati turlarini o'z ichiga olsa, qisman moliyaviy rejalashtirish alohida yo'nalishlarni qamrab oladi (masalan: faqat investitsiyalar yoki faqat soliqlar). Ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish, maqsadlarni belgilash va muayyan moliyaviy faoliyatni ishlab chiqishni o'z ichiga olgan tizimli jarayon sifatidagi moliyaviy rejalashtirishni to'g'ri tashkil etish bosqichma-bosqichlikni talab etadi.

Qayd etish joizki, zamonaviy moliyaviy rejalashtirish jarayonini moliyaviy modellashtirish asosida olib borish tendensiyasi kuchayib bormoqda. Moliyaviy modellar — moliyaviy rejalashtirish jarayonida korxonaning moliyaviy natijalarini prognoz qilish, tahlil qilish va vizualizatsiya qilish imkonini beruvchi vositalar bo'lib, ular ma'lumotga asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilishga va xavflarni minimallashtirishga yordam beradi. Aslida moliyaviy model odatda "Excel" yoki ixtisoslashtirilgan dasturlarda amalga oshiriladigan mantiqiy tuzilma bo'lib, u turli moliyaviy ko'rsatkichlar: daromadlar, xarajatlar, aktivlar, majburiyatlar, pul oqimlari va boshqalar o'rtasidagi munosabatlarni aks ettiradi.

Moliyaviy modellarning asosiy turlari:

- Budget modeli: Foyda, daromad, xarajat va soliqlarni rejalashtirishda muhim rol o'ynaydi.

- Naqd pul oqimi modeli: Likvidlikni boshqarishda, pul mablag'larining kirib kelishi va chiqishini to'g'ri yo'lga qo'yishda katta ahamiyatga ega.

- Investitsion model: Investitsion loyihalarni baholash, sarmoyalar, pul oqimlari va diskontlashni amalga oshirishda yordam beradi.

- Prognoz balans modeli: Korxonaning moliyaviy barqarorligini baholash, aktivlar va majburiyatlarni to'g'ri boshqarishni tashkil qilishda ahamiyatlidir.

Moliyaviy rejalashtirish jarayonida modellar yordamida nimani hisoblash va prognoz qilishni (foyda, pul oqimi, investitsiyalar, zararsizlik nuqtasi, biznes qiymati va b.) aniqlab olish lozim. Buning uchun esa dastlabki ma'lumotlarni to'plash talab etiladi: haqiqiy ma'lumotlar (daromad, xarajat, soliq, qarz), taxminlar (o'sish sur'ati, inflyatsiya, valyuta kursi) va tashqi omillar (stavkalar, raqobat, bozor sharoiti).

Boshqaruv hisobi bilan o'zaro aloqadorlik

Moliyaviy rejalashtirishni boshqaruv hisobi bilan chambarchas bog'lash strategik ahamiyatga ega. Boshqaruv hisobi — qaror qabul qilish va nazoratni qo'llab-quvvatlash uchun ichki foydalanuvchilarga ma'lumot yetkazuvchi tizimdir. U moliyaviy rejalashtirishga haqiqiy ma'lumotlarni (bo'limlar samaradorligi, xarajatlar) taqdim etadi. Bu xuddi «oina» va «xarita»ga

o'xshaydi: buxgalteriya hisobi korxonaning qayerda ekanligini, reja esa qayerga va qanday borishni ko'rsatadi.

Axborot manbalari va ekonometrik modellar

Samarali rejalashtirish uchun ichki (moliyaviy hisobotlar, savdo hisobotlari, ishlab chiqarish rejalari, SWOT-tahlil) va tashqi (davlat statistikasi, moliya bozorlari ko'rsatkichlari, qonunchilik, raqobatchilar tahlili) ma'lumotlar kombinatsiyasidan foydalaniladi.

Moliyaviy rejalashtirishda strategik tahlil va makroiqtisodiy modellarning ahamiyati.

Ekonometrik modellar asosida moliyaviy rejalashtirish qarorlarning obyektivligini oshiradi. Bunda sezuvchanlikni baholash (sensitivity analysis), ya'ni bir omilning (masalan, tannarxning) o'zgarishi foydaga qanday ta'sir qilishini tahlil qilish hamda ssenariy rejalashtirish (optimistik, pessimistik va real prognozlar) orqali kelajakdagi natijalar modellashtiriladi. Statistika dalillarga asoslangan qarorlarni rahbariyat va investorlar oldida asoslash osonroq kechadi. Masalan, regresiya modeli orqali logistika xarajatlarining 10 foizga oshishi foydaning 5 foizga kamayishiga olib kelishi isbotlanishi mumkin.

1. Marketing va moliya strategiyalari tandemi.

Marketing va moliya strategiyalari o'rtasidagi munosabat uzviy bog'liqdir. Marketing talabni yaratadi va sotishni rag'batlantiradi, moliya esa resurslarni ta'minlaydi va faoliyat samaradorligini nazorat qiladi.

Pulni qayerdan va qanday topishni belgilaydi (mijozlarni jalb qilish, bozorni kengaytirish).

Topilgan mablag'larni qanday qilib samarali taqsimlash, tejash va ko'paytirishni (likvidlik va rentabellikni saqlash) belgilaydi. Ushbu ikki yo'nalish birgalikda barqaror va foydali biznes modelini tashkil etadi.

2. Makroiqtisodiy modellarning rejalashtirishdagi o'rni.

Zamonaviy moliyaviy rejalashtirishni iqtisodiy baholashda makroiqtisodiy modellar muhim ahamiyatga ega:

AD-AS modeli (Yalpi talab – yalpi taklif): Iqtisodiyotda narx darajasi, YaIM va ishsizlikni prognoz qilish imkonini beradi. U inflyatsiya jarayonlari va talab-taklif zarbalarini tahlil qilishda qo'llaniladi.

Solou iqtisodiy o'sish modeli- Uzoq muddatli o'sishni kapital jamg'arish va texnologik taraqqiyot orqali tushuntiradi. Bu investitsion ustuvorliklarni aniqlashda yordam beradi.

Keynsning ko'paytiruvchi (multiplikator) modeli - Investitsiya yoki davlat xarajatlaridagi o'zgarishlar YaIMga qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi. Bu fiskal va budjet siyosatining iqtisodiyotga ta'sirini baholashda qo'l keladi.

Olib borilgan tadqiqotlardan kelib chiqib aytish mumkinki, moliyaviy rejalashtirish — bu korxona maqsadlariga erishish uchun resurslarni jalb qilish va ulardan foydalanishni muvofiqlashtiruvchi boshqaruv faoliyatidir. U quyidagi jarayonlarni o'z ichiga oladi:

Moliyaviy va investitsiya siyosatini tahlil qilish hamda ularning iqtisodiy muhitga ta'sirini prognozlash.

Xavfning (riskning) maqbul darajasi bo'yicha qarorlar qabul qilish va rejalarning yakuniy variantlarini tanlash.

Tashkilotni zarur resurslar bilan ta'minlash va kelajakda faoliyat samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish.

Xulosa va takliflar.

Olib borilgan nazariy va uslubiy tadqiqotlar natijasida moliyaviy rejalashtirishning iqtisodiy tizimdagi o'rni va uni takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari bo'yicha quyidagi ilmiy xulosalar shakllantirildi:

I. Ilmiy-nazariy xulosalar. Strategik determinatsiya: Moliyaviy rejalashtirish shunchaki resurslarni taqsimlash jarayoni emas, balki makro va mikro darajadagi moliyaviy barqarorlikni

ta'minlovchi deterministik tizimdir. U iqtisodiy subyektning strategik maqsadlarini moliyaviy resurslar imkoniyatlari bilan muvofiqlashtiruvchi asosiy mexanizm hisoblanadi.

Modellashtirishning ahamiyati - zamonaviy sharoitda moliyaviy prognozlarning ishonchliligi to'g'ridan-to'g'ri ekonometrik va makroiqtisodiy modellarning (Solou, AD-AS, multiplikator modellari) qo'llanilish darajasiga bog'liq. Bu modellar subyektiv omillarni minimallashtirib, qarorlar qabul qilishda miqdoriy (kollokativ) tahlilni ustuvor qiladi.

Integratsiyalashgan yondashuv - moliyaviy rejalashtirish boshqaruv hisobi va marketing strategiyasi bilan uzviy bog'liqlikda (tandemda) amalga oshirilgandagina korxonaning bozor qiymatini oshirishga va investitsion jozibadorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Takomillashtirish bo'yicha amaliy takliflar. Tadqiqot natijalariga tayangan holda, milliy iqtisodiyot va korxonalar darajasida moliyaviy rejalashtirish samaradorligini oshirish bo'yicha quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Makro darajada (Davlat moliya tizimi). Performance-Based Budgeting (Natijaga yo'naltirilgan budjetlashtirish). Budjet mablag'larini taqsimlashda xarajatlar miqdoriga emas, balki erishilgan ijtimoiy-iqtisodiy natijalarning (KPI) samaradorligiga tayanish tizimini to'liq transformatsiya qilish lozim. Budjet jarayonida jamoatchilik ishtirokini va nazoratini ta'minlovchi raqamli platformalarni (Open Budget va b.) ekonometrik tahlil asboblari bilan boyitish.

2. Mikro darajada (Aksiyadorlik jamiyatlari va xo'jalik subyektlari). Korxonalarda statik rejalardan voz kechib, tashqi omillarning o'zgarishiga (inflyatsiya, valyuta kursi, bozor kon'yunkturasi) moslashuvchan, real vaqt rejimida yangilanuvchi "Dinamik moliyaviy modellar"ni joriy etish. Investitsiya loyihalarini baholashda Monte-Karlo usuli va sezuvchanlik tahlilini majburiy etib belgilash. Bu loyihalarining noaniqlik sharoitidagi bardoshlilikini (robustness) ta'minlaydi.

3. Tarmoq xususiyatlarini inobatga olish. Loyihaviy moliyalashtirishda har bir obyekt bo'yicha "Xarajatlar markazi" uslubini qo'llash va kutilmagan texnik xavflarni qoplash uchun ilmiy asoslangan zaxira fondlarini shakllantirish. Ta'asischilar o'rtasidagi moliyaviy munosabatlarni xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) asosida unifikatsiyalash va foyda taqsimotining ekonometrik modellari qo'llash.

Adabiyotlar/Literatura/References:

Бондаренко ва Солтаханов (2017) 'Необходимость финансового планирования в условиях современной экономики.' *Инновационная наука*, № 2-1, С. 164–168.

Вишар (2016) 'Современные проблемы финансового планирования предприятий системы потребительской кооперации в России.' *Символ науки*, № 6, С. 160–163.

Демин, Зинченко ва Черкасов (2016) 'Особенности финансового планирования производственных процессов на предприятиях машиностроения.' *Вестник университета*, № 5, С. 130–132.

Зайцева (2016) 'Роль финансового планирования в формировании финансовой политики корпорации.' *Политика, экономика и инновации*, № 8(10), С. 1–4.

Казмина, Смолянинова ва Щеголева (2016) 'Символ науки.' № 4, С. 83–84.

Лаенко (2016) 'Методы финансового планирования и прогнозирования на предприятиях.' *Вестник Прикамского социального института*, С. 52–55.

Нехайчук ва Борисовская (2016) 'Об организации финансового планирования на промышленном предприятии.' *Символ науки*, № 9, С. 117–121.

Янковская (2013) *Планирование на предприятии: Учебник*. М.: НИЦ ИНФРА-М, 425 с.